

УДК 930.253

**НЕОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ ЯК КЛЮЧОВЕ
ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ
ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1991 р. – початок ХХІ ст.)**

Січкаренко Г. Г.

Найбільша кількість неопублікованих документів знаходиться у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління, а також відомчих архівах міністерств, у підпорядкуванні яких була велика кількість вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації. Це міністерства освіти і науки, охорони здоров'я, культури та туризму. Цікаві документи зберігаються в державних обласних архівах, архівах м. Києва, Київського національного університету імені Тараса Шевченка тощо. Доповнюють інформацію матеріали поточних архівів громадських організацій: ЦК профспілки працівників освіти і науки України, Асоціації навчальних закладів України приватної форми власності тощо.

Метою статті є надання джерелознавчої інформації для досліджень історії вищої освіти, а також її сучасних проблем, для сприяння просуванню української вищої школи у бік європейських цінностей. З'ясовано, що виявлені джерела містять об'ємну й різноманітну інформацію, опрацювання якої дає змогу розкрити тему на необхідному рівні повноти і достовірності.

Ключові слова: архіви, архівні документи, архівні установи, архівні фонди, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

**НЕОПУБЛИКОВАННЫЕ ДОКУМЕНТЫ КАК
КЛЮЧЕВОЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК
ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО
ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ (1991 г. – начало ХХІ в.)**

Сичкаренко Г. Г.

Наибольшее количество неопубликованных документов находится в Центральном государственном архиве высших органов власти и управления, а также ведомственных архивах министерств, в подчинении которых было большое количество высших учебных заведений III-IV уровней аккредитации. Это

министерства образования и науки, здравоохранения, культуры и туризма. Интересные документы хранятся в государственных областных архивах, архивах г. Киева, Киевского национального университета имени Тараса Шевченко и др. Дополняют информацию материалы текущих архивов общественных организаций: ЦК профсоюза работников образования и науки Украины, Ассоциации учебных заведений Украины частной формы собственности и т. п.

Целью статьи является предоставление источниковедческой информации для исследований истории высшего образования, а также ее современных проблем, для содействия продвижению украинской высшей школы в сторону европейских ценностей. Выяснено, что обнаруженные источники содержат объемную и разнообразную информацию, обработка которой позволяет раскрыть тему на необходимом уровне полноты и достоверности.

Ключевые слова: архивы, архивные документы, архивные учреждения, архивные фонды, Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины.

UNPUBLISHED DOCUMENTS AS A KEY HISTORICAL RESOURCE IN RESEARCH OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE (1991 - EARLY XXI CENTURY)

Sichkarenko G. G.

The largest number of unpublished documents is located in the Central State Archives of the supreme bodies of government and administration, as well as in the departmental archives of ministries, under whose jurisdiction there was a large number of higher education institutions of the III-IV accreditation levels. This is the Ministry of Education and Science, Health, Culture and Tourism. Interesting documents are kept in the state regional archives, archives of Kyiv, Taras Shevchenko Kyiv National University, and others like that. The information materials of the current archives of public organizations are complemented by: the Central Committee of the trade unions of employees of education and science of Ukraine, the Association of educational institutions of Ukraine of private ownership, etc.

The purpose of the article is to provide sources of information for the study of the history of higher education, as well as its current problems, in order to promote the advancement of the Ukrainian high school towards European values. It is found out that the sources found contain voluminous and varied information, the processing of which allows to open the topic at the required level of completeness and reliability.

Key words: *archives, archival documents, archival institutions, archival collections, Central State Archive of higher authorities and government of Ukraine.*

Постановка проблеми. Вища освіта України, як один з базових соціальних інститутів, з часів набуття незалежності перебуває у постійному перманентному реформуванні. Це передбачає розв'язання низки проблем, що не буде ефективним без урахування розвитку вищої освіти в історичній перспективі. Про це свідчать гострі дискусії серед освітян, науковців, політиків і громадськості, пов'язані з імплементацією нового Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.), визначенням пріоритетних цілей освітньої політики. Це показує, з одного боку, зростання значення вищої освіти, з іншого, що її стан не задовольняє суспільство.

Для ефективного розв'язання гострих освітніх проблем необхідне наукове осмислення процесу реформування вищої школи з часів здобуття Україною незалежності. Дослідження історичного розвитку системи вищої освіти також має науково-пізнавальне і прикладне значення для виявлення механізму її взаємовідносин з державою та суспільством. Вища освіта впливає на рівень культури населення, формулювання та реалізацію національних цілей, консолідацію суспільства, прискорює або гальмує конструктивні форми його модернізації.

Комплексний характер дослідження вищої освіти у новітній період її історії вимагає використання широкого кола джерел, що вміщує різноманітні неопубліковані й опубліковані документи, матеріали преси, статистики, соціологічних досліджень тощо. Проте, найціннішою частиною джерельної бази є неопубліковані документи, що знаходяться в державних, відомчих, поточних архівах державних і громадських установ тощо.

Метою дослідження є надання джерелознавчої інформації для досліджень історії вищої освіти, а також її сучасних проблем, для сприяння просуванню української вищої школи у бік європейських цінностей.

Аналіз останніх досліджень. Неопубліковані архівні документи органів управління вищою освітою, освітніх установ і відомств в окремих галузях розглядалися певною мірою у дослідженнях істориків. Це роботи С.О. Білана [1], М.М. Голіка [2], В.М. Огаренка [3], Р.В. Сопівник [4] тощо. Проте залишається актуальним комплексний розгляд архівних документів для аналізу сучасної освітньої політики української держави, розкриття її суперечностей, прорахунків з метою подальшої оптимізації. Це вимагає розгляду широкого кола джерел в історичній перспективі.

Виклад основного матеріалу. Найбільша кількість неопублікованих документів, пов'язаних з темою дослідження, знаходиться у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), відомчих архівів міністерств, у підпорядкуванні яких була велика кількість вищих навчальних закладів III і IV рівнів акредитації. Це передусім Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство культури та туризму. Цікаві документи зберігаються в державних обласних архівах, архівах м. Києва, Київського національного університету імені Тараса Шевченка тощо. Доповнюють інформацію матеріали поточних архівів громадських організацій: ЦК профспілки працівників освіти і науки України, Асоціації навчальних закладів України приватної форми власності тощо.

Ці документи створені у центральних органах виконавчої влади, підпорядкованих установах, а також недержавних і громадських організаціях. За службовим призначенням джерельну основу склали документи нормативні (правові акти, накази, рішення, організаційно-розпорядчі документи) та виконавчі (звіти, доповідні записки, протоколи засідань колегій, комісій, листування установ і т. ін.). Основним масивом документів є справочинна документація. За змістом це документи організаційного, розпорядчого, звітнього характеру, офіційне листування. За внутрішньою формою –

розпорядження, рішення, постанови, протоколи, звіти, листування тощо.

Цінні джерела зберігаються у фонді 166 ЦДАВО України, опис 18, де зібрати документи Міністерства освіти України за 1992–2000 рр. Особливо важлива інформація для розкриття теми відображена у протоколах, рішеннях колегії міністерства та документах до них, де наведені огляди всіх напрямків діяльності закладів освіти, доповідні записки з актуальних проблем галузі, виступи керівників державних і місцевих органів управління освітою, окремих ВНЗ і т. ін. Чимало корисних відомостей, що характеризують розвиток галузі, окремих ВНЗ, зберігається у зведених річних звітах міністерства і його підрозділів, наказах з основної діяльності, переписці з державними установами тощо. Однак, розглянуті матеріали, які висвітлювали процес і результати виконання прийнятих органами влади рішень у галузі освіти, різноманітні звіти на всіх рівнях потребують особливо критичного підходу. Нерідко їх характеризує так званий відомчий оптимізм в оцінці справ і перспектив галузі. Відділити реалії життя від їх оцінки державними службовцями – завдання історика.

Фонди державних обласних архівів переважно не мають документів, пов'язаних із розвитком вищої школи періоду незалежності України, або лише ті, які включали кілька перших років її існування. Що пов'язано з низкою причин, зокрема, браком коштів на упорядкування архівної бази вищих навчальних закладів. Виняток становлять документи та матеріали ВНЗ, які припинили своє існування чи були реорганізовані. Наприклад, це документи житомирських інститутів: інженерно-технічного (до 1997 р.), сільськогосподарського (до 1994 р.), державного педагогічного імені Івана Франка (до 1993 р.). Важливим джерелом для висвітлення теми мають документи Інституту муніципального менеджменту та бізнесу, які зберігаються у Державному архіві м. Києва. Інститут проіснував з 1992 по 2005 рр. спочатку як приватний ВНЗ, а потім як державна установа. Протоколи засідань Вченої ради, ректорату, кафедр, плани Інституту муніципального менеджменту та бізнесу надають можливість простежити конкретні проблеми і досягнення інституту

протягом великого періоду, краще зрозуміти реальні процеси розвитку приватних і невеликих ВНЗ. Документи вищих закладів освіти, які зберігаються у державних архівах Житомирської (ф. Р-4996, опис 1; ф. Р-1996, опис 3; ф. Р-98, опис 5), Київської (ф. Р-880, опис 16, 18), Чернігівської (ф. Р-1898, опис 1; ф. Р-608, опис 1) областей, м. Києва (ф. 1631, опис 1) та інших надають можливість заповнити певні лакуни в історичних знаннях.

Цінним джерелом для висвітлення теми дослідження виступили документи відомчих архівів. Архів організації Міністерства освіти і науки України (ф. 166, опис 19) зберігає документи за 2000–2005 рр. Авторкою було проаналізовано протоколи засідань і рішення колегій та матеріали до них, накази з основної діяльності, постанови спільних засідання колегії МОНУ та Президій ВАК, НАНУ, АПНУ, Громадської ради, ЦК Профспілки працівників освіти і науки тощо. Особливий інтерес мають доповідні записки начальників структурних підрозділів МОН «Про реорганізацію системи ліцензування, атестації та акредитації» (21.02.2001 р.), «Про стан розробки та впровадження Державних стандартів вищої освіти в Україні» (25.04.2002 р.), «Про роботу відокремлених структурних підрозділів ВНЗ» (23.05.2002 р.), «Про підготовку науково-педагогічних кадрів через аспірантуру і докторантуру у ВНЗ» (23.05.2002 р.), де міститься аналіз стану справ і рекомендації щодо його покращення. Доповідь першого заступника міністра освіти і науки Я. С. Яцківа на засіданні колегії 27.03.2001 р. включала ґрунтовний критичний аналіз наукової сфери в країні. Це надало можливість визначити злободенні проблеми розвитку наукових досліджень у ВНЗ.

Залучення архівних фондів Міністерства охорони здоров'я України (ф. 342, опис здавальний) та Міністерства культури і туризму України (ф. 5116, опис 19) пояснюється наявністю в їх системі найбільшої кількості ВНЗ і тим, що їх діяльність не знайшла достатнього відображення у наукових працях. Залучення до аналізу документів архівних фондів зазначених міністерств було важливим для розуміння державної освітньої політики загалом, надавало порівняльний матеріал для аналізу.

Документи та матеріали відомчих архівів Міністерства культури та туризму та Міністерства охорони здоров'я за зазначений період розкривають діяльність міністерств з огляду на організацію діяльності та стан справ у підпорядкованих ВНЗ. У згаданих фондах зберігаються накази, доповідні записки, плани робіт, листування між відомствами і підпорядкованими навчальними установами, звіти, довідки, протоколи засідань колегій міністерств і міжвідомчих комісій і т. ін. Зокрема, аналіз стенограм засідань колегій міністерств надав можливість простежити процес підготовки і прийняття відповідних рішень, відтворював принципові моменти дискусій між представниками різних відомств і установ, обласних органів управління, керівників ВНЗ і громадських організацій. Зокрема, авторкою були вивчені протоколи і рішення колегії Міністерства охорони здоров'я щодо організації навчання у вищих медичних закладах, стенограми спільних засідань колегії МОЗ і Президії Академії медичних наук, довідки начальників управлінь, комісій про підсумки прийому до медичних вищих навчальних закладів, про державні іспити, перевірку роботи ВНЗ з різних напрямків, програма реформи медичної освіти, доповіді ректорів медичних університетів та ін.

Серед архівних документів і матеріалів Міністерства культури і туризму особливий інтерес, крім протоколів засідань колегії, звітів міністрів, мають постанови та рішення колегії міністерства «Про стан та перспективи розвитку наукових досліджень та підготовки наукових кадрів у науково-дослідних, науково-методичних установах та ВНЗ III–IV рівнів акредитації» (30.10.1996 р.), «Про хід реалізації в Харківському інституті культури вимог Закону УРСР «Про мови в Українській РСР» (24.04.1991 р.), «Про концептуальні основи та Програму розвитку української культури» (28.05.1996 р.), а також виступи ректорів університетів, доповіді, довідки та доповідні записки начальників Управління навчальних закладів, як то, про результати роботи ВНЗ мистецтва і культури, про стан та перспективи розвитку наукових досліджень і підготовки наукових кадрів, про результати прийому до означених закладів і т. ін.

Значення рішень і протоколів засідань колегій міністерств, зафіксованих у них виступів керівників держави, міністерств тощо посилено тим, що через різні причини не всі рішення та виступи високопосадовців були надрукованими або при публікації зазнали значних принципових скорочень і т. ін. У багатьох випадках у документах відтворена дискусія між членами уряду з освітніх питань, аргументація керівників галузей, що має неабиякий інтерес для розуміння реальних процесів розвитку освітньої сфери. Вивчення архівних документів дозволяє дійти висновку, що стан вищої школи в різних галузях, освітня політика міністерств, її результати досить відрізнялись, існували суперечності в системі вищої освіти країни. Наприклад, економічна політика Міністерства охорони здоров'я щодо медичних вищих закладів освіти у 1990-х роках була більш ефективною, ніж у профільного міністерства.

Цінним джерелом для висвітлення теми виступають документи архіву Київського національного університету імені Тараса Шевченка (ф. Р-1246, опис 28). Особливе значення вони мають під час розгляду процесів переходу вищої школи до ступеневої підготовки фахівців, модульно-рейтингової системи організації навчання, організації самостійної, наукової роботи студентів, а також надають конкретний матеріал для аналізу стану виховної роботи серед студентів, форм і змісту студентського самоврядування в університеті тощо.

Важливим джерелом інформації з теми дослідження можуть стати документи і матеріали поточних архівів Центрального комітету профспілки працівників освіти і науки України та Асоціації навчальних закладів України приватної форми власності, які ще широко не введені до наукового обігу. Особливий інтерес викликають постанови та протоколи засідань президії, пленумів ЦК галузевої профспілки, матеріали для доповідей голови ЦК профспілки, стенограми засідань з'їздів, виступи делегатів, рішення, програми дій, звернення до Президента України, Прем'єр-міністра, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, прийняті на форумах профспілки, інформація про хід виконання рішення координаційного комітету соціального захисту працівників освіти і науки з

огляду на підготовку та проведення загальнонаціональних акцій протесту освітян, а також протокол спільного засідання президій центральних комітетів профспілок освіти і науки, охорони здоров'я, культури та мистецтв від 24.03.2003 р. та ін.

Документи та матеріали Асоціації навчальних закладів приватної форми власності містять докладну інформацію про науково-дослідну роботу у недержавних ВНЗ, матеріали доповіді голови Асоціації І. І. Тимошенка на загальних зборах 12.03.2009 р. «Становлення, здобутки, перспективи Асоціації навчальних закладів України приватної форми власності за 15 років», а також порівняльну таблицю розвитку навчальних закладів за 1995–2009 рр. тощо. Це надає можливість більш об'єктивно та всебічно проаналізувати процес становлення та розвитку недержавного сектора вищої освіти.

Висновки. Таким чином, найціннішу частину джерельної бази щодо теми дослідження складають неопубліковані документи, які ще недостатньо представлені в науковому обігу. Вони зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України; державних архівів областей, м. Києва; відомчих архівах Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства культури та туризму, Київського національного університету імені Тараса Шевченка; поточних архівах ЦК профспілки працівників освіти і науки України, Асоціації навчальних закладів України приватної форми власності тощо.

З'ясовано, що виявлені джерела містять об'ємну й різноманітну інформацію, опрацювання якої дає змогу розкривати тему на необхідному рівні повноти і достовірності, відкриває нові перспективи в подальших дослідженнях цієї проблеми.

Список використаних джерел

1. Білан С. О. Аграрна освіта в Україні : історичний аспект (90-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.) : дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Білан Сергій Олексійович. – К., 2005. – 229 с.
2. Голік М. М. Формування вищої військової освіти в Україні (1992–98 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 20.02.22 «Військова історія» / М. М. Голік. – Львів, 2000. – 228 с.

3. Огаренко В. М. Розвиток недержавної вищої школи в Україні (кінець 80-х – 2001 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. М. Огаренко. – Запоріжжя, 2001. – 21 с.
4. Сопівник Р. В. Зростання ролі студентів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів України : історичний аспект (90-ті рр. XX – початок XXI ст.) : дис. ...канд. іст. наук : 07.00.01 / Руслан Васильович Сопівник. – К., 2004. – 232 с.

REFERENCES

1. Bilan S. O. Ahrarna osvita v Ukrayini : istorychnyy aspekt (90-ti roky XX – pochatok XXI st.) : dys... kand. ist. nauk : 07.00.01 / Bilan Serhiy Oleksyyovych. – K., 2005. – 229 s.
2. Holik M. M. Formuvannya vyshchoyi viyskovoyi osvity v Ukrayini (1992–98 rr.): avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. istor. nauk : spets. 20.02.22 «Viyskova istoriya» / M. M. Holik. – Lviv, 2000. – 228 s.
3. Oharenko V. M. Rozvytok nederzhavnoyi vyshchoyi shkoly v Ukrayini (kinets 80-kh – 2001 rr.) : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 «Istoriya Ukrayiny» / V. M. Oharenko. – Zaporizhzhya, 2001. – 21 s.
4. Sopivnyk R. V. Zrostannya roli studentiv u navchalno-vykhovnomu protsesi vyshchych navchalnykh zakladiv Ukrayiny : istorychnyy aspekt (90-ti rr. XX – pochatok XXI st.) : dys. ...kand. ist. nauk : 07.00.01 / Ruslan Vasylovych Sopivnyk. – K., 2004. – 232 s.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Січкаренко Галина Геннадіївна, доктор історичних наук,
доцент, професор кафедри документознавства
ДВНЗ «*Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди*»
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., Україна, 08401
e-mail: gsich54@gmail.com

ДАнные ОБ АВТОРЕ

Сичкаренко Галина Геннадьевна, доктор исторических наук, доцент, профессор кафедры документоведения ГВУЗ «Перемыслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» ул. Сухомлинского, 30, м. Перемыслав-Хмельницкий, Киевская обл., Украина, 08401
e-mail: gsich54@gmail.com

DATA ON AUTHOR

Sichkarenko Galina G., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of Document Science Department State Higher Educational Establishment «Pereyaslav-Khmelnytskyi Hrygoriy Skovoroda State Pedagogical University» 30, Sukhomlynskyi Str., Pereyaslav-Khmelnytskyi, Kyiv region, Ukraine, 08401
e-mail: gsich54@gmail.com

УДК 930:94(477) «1932/1933»

ТЕМА ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ У ЗБІРНИКАХ СПОГАДІВ ТА ДОКУМЕНТІВ

Шатковська А. Ю.

У статті розглядаються окремі аспекти висвітлення теми Голодомору 1932-1933 рр. в Україні у збірниках спогадів та документів. Науковцями оброблено та проаналізовано масив історичних джерел і зібрана велика кількість свідчень; нагромаджено емпіричні дані; вироблено нові концепції. З часом інтерес дослідників та науковців до проблем Голодомору 1932-1933 рр. лише поглиблюється. Цьому процесу сприяє відкриття архівів, збирання свідчень очевидців та публікація невідомих досі документів.

Метою статті є дослідження висвітлення теми Голодомору 1932-1933 рр. у збірниках спогадів та документів.

Дослідивши та проаналізувавши наявні збірники, слід зазначити, що тільки подальша копітка архівна праця,